

LIMBA ROMÂNĂ CONTEMPORANĂ. SEM I.

FONETICĂ. FONOLOGIE. ORTOGRAFIE

Limba română, prin caracteristicile sale legate de origine, structură, sistem, variante funcționale, raporturi cu alte limbi etc. (manifestate sincron și diacronic) aparține, ca studiu, unei științe complexe prin obiective și metode de cercetare, **lingvistica**.

Variatatea unor astfel de obiective se recunoaște și în disciplinele lingvistice cuprinse în studiul universitar cu profil filologic (limba română contemporană, istoria limbii române, limba română literară, dialectologia, stilistica funcțională ș.a.).

În virtutea unei logici științifico-didactice, primele cunoștințe privitoare la **limba română contemporană** se leagă de o descriere sincronă a sistemului fonetico-fonologic specific acestei faze din istoria limbii române, dar înțelegerea și, implicit, însușirea unor astfel de cunoștințe, precum și a tuturor celorlalte din aria lingvisticii, presupun existența unei **baze** alcătuite din noțiuni generale, în care, alături de cele proprii lingvisticii generale, se recunosc concepte eterogene, aparținând unor științe tangente (semiotică, logică, psihologie, sociologie, istorie, pragmatică, filozofie, fiziologie umană ș.a.).

Însușirea cunoștințelor despre sistemul fonetico-fonologic și cel lexical constituie o condiție *sine qua non* pentru înțelegerea și interpretarea din perspectivă funcțională, a oricăror fapte de limbă prin care se reprezintă **limba română contemporană**.

Pentru realizarea acestui deziderat se impune și o corelare logică a noțiunilor, cum ar fi cele privitoare la:

- **limbaj, act de comunicare;**
- conceptul de **limbă română contemporană**, de **fonetică, fonologie, lexicologie;**
- caracteristici acustico-fiziologice ale sunetelor articulate specifice limbii române (și semnele diacritice folosite în transcrierea fonetică);
- sistemul fonematic al limbii române contemporane;
- unități suprasegmentale (intensive și extensive);
- modificări fonetice condiționate;
- raportul dintre sunet – fonem – literă; principii ale ortografiei actuale;
- structura cuvântului; vocabularul ca ansamblu;
- relații lexico-semantice (sinonimia, antonimia, omonimia etc.); familia lexicală;
- structura etimologică a vocabularului românesc contemporan; mijloace de îmbogățire a vocabularului;
- lexicografia românească contemporană; caracteristici și tipuri de lucrări.

Limbă, limbaj; act de comunicare. Conceptul de limbă română contemporană

Limba, ca mijloc de comunicare, nu poate fi studiată și interpretată real și obiectiv (ca entitate funcțională) numai în sens strict lingvistic (ceea ce presupune o restrângere a domeniului la unitățile ei de referință).

Lingvistica ca știință a limbii se raportează, prin complexitatea obiectivelor cercetate, la o diversitate de științe (fapt ce explică de ce înainte de a se constitui ca știință independentă, în secolul al XIX-lea, cercetările vizând limbile erau legate de filozofie, logică sau psihologie).

Astăzi, alături de studiul în sine al faptelor de limbă (absolut necesar pentru cunoașterea lor detaliată), se acordă importanța cuvenită abordării unităților lingvistice din perspectiva **actului de comunicare** prin care își justifică de fapt funcționalitatea, act, care în complexitatea manifestării, lui presupune o diversitate de factori și componente (constituind, la rândul lor, obiectul unor științe sau discipline distincte).

Actul de comunicare (numit și **act de limbaj**, **act lingvistic** sau **act de vorbire**), în situația limbilor naturale, presupune o **situație de comunicare** definită prin loc, timp, condiții, tip de comunicare (legat de conținut, persoanele cărora se adresează etc.).

Pe de altă parte, **actul de vorbire**, după J.L. Austin, include în unitatea lui: **actul locuționar**, **actul ilocuționar** și **actul perlocuționar**, fiecare dintre aceste componente marcând o anumită etapă corelată practic cu toate celelalte.

Se recunosc în acestea: emițătorul, receptorul, emiterea mesajului, combinația de semne lingvistice, intenția de comunicare și, implicit, realizarea unui anumit efect asupra receptorului.

Diversitatea acestor laturi trimite astăzi la științe (sau discipline) de sine stătătoare, individualizate tot mai pregnant prin obiective și metode de abordare, chiar dacă funcționalitatea lor le asociază, fără drept de tăgadă.

În actul de comunicare se recunosc aspecte care azi constituie obiectul: semioticii, al sociolingvisticii, al psihologiei (și psiholingvisticii), al pragmaticii, al logicii, al fiziologiei umane, al științei comunicării ș.a. (vezi, *BL, CL, PMC, LLF, PP, IRC, RFS, MI, DC*).

Limba se impune **o b i e c t i v** vorbitorilor unei comunități (ca un dat acceptat convențional).

Definită, de la Ferdinand de Saussure (1916), ca un sistem, în care se recunosc: sistemul fonetico-fonologic, sistemul morfologic, sistemul sintactic, sistemul lexical, **l i m b a** își relevă nu numai nivelele constitutive (ca nivele integrate și integrante), ci și tipologia

unităților raportate, în esență, la cele două planuri definitorii pentru semnul lingvistic: planul expresiei și cel al conținutului.

În relația emițător-receptor, transmiterea mesajului alcătuit din unități biplane (= cuvintele) presupune **codarea**, **canalul** și **decodarea** (ca repere fundamentale ale actului de comunicare).

În terminologia lingvistică, din perspectiva statutului lexico-semantic, se pot distinge, în general:

- cuvinte (mono- sau polisemantice) aparținând (deocamdată) numai inventarului lingvistic (de ex. **fonem**, **morfem**);

- cuvinte din sfera terminologiei de specialitate care prin polisemantism aparțin unor inventare științifice diferite (de ex. **propoziție** folosit în lingvistică, logică și matematică);

- cuvinte utilizate în vorbirea curentă care au unul sau mai multe înțelesuri specifice lingvisticii și, uneori, altor științe (de ex. **limbă**, **câmp**).

1. Termen interdisciplinar, de psiholingvistică, **limbajul** denumește un aspect eterogen al comunicării, care, așa cum arăta F. de Saussure, implică domeniul fonetic, fiziologic, psihic, cel social etc. Esența **limbajului**, ca p r o c e s complex care asigură însușirea și utilizarea corectă a unei limbi este o problemă îndelung comentată și divers interpretată până astăzi inclusiv, tocmai din cauza diversității elementelor la care apelează în definire și la care se adaugă orientarea filozofică a teoreticienilor (lingviști, logicieni, psihologi, sociologi; vezi și *DȘL*).

Punând accentul pe latura psihică și pe actul de gândire, Tatiana Slama-Cazacu arată că **limbajul** reprezintă „posibilitatea de a crea semne și de a le folosi intenționat pentru comunicare“ (*TL 56*).

2. Limbajul ca s i s t e m d e s e m n e folosit pentru intercomunicare (= cod), vizează două aspecte, cu interpretări distincte: una în sens larg, conform căreia prin **limbaj** se înțelege „orice tip de comunicare între ființe capabile să se exprime, fie ele oameni sau animale“ (*CLG 21*) și o interpretare în sens restrâns, prin care se are în vedere doar comunicarea umană, ca „sistem de semne care servește pentru a exprima și comunica idei și sentimente sau conținuturi ale conștiinței“ (*CLG 17*). Lingviștii, în majoritatea lor, nu consideră că manifestările sonore ale animalelor pot fi socotite **limbaje**, adică sisteme de semne, ci, mai degrabă, **pseudo-limbaje**, deoarece acestea corespund unor reacții vitale cu caracter elementar și nu presupun o simbolizare, adică nu au valoare simbolică și convențională. Așadar, **limbajul animal** nu are caracteristicile **limbajului uman** și el nu reprezintă o expresie lingvistică propriu-zisă.

De asemenea, nu trebuie confundate așa-numitele *s t r i g ă t e* ale diferitelor viețuitoare cu *s t r i g ă t e l e* omenești, transpuse în ceea ce curent numim interjecții și onomatopee. Acestea au un caracter convențional și un anume aspect simbolic care ține și de o tradiție lingvistică. Faptul este confirmat de imitarea diferită a unor sunete emise de păsări sau de animale de către diverse popoare care vorbesc limbi distincte.

Se știe că oamenii, pe lângă **limbajul articulat** (ca **limbaj natural**), folosesc, în diverse împrejurări, și alte sisteme de semne convenționale, nelingvistice, create special, adică alte tipuri de **limbaje**, ca **limbaje artificiale** (de ex. sistemul morse, semnele rutiere, gesturile, mimica, arta în toate variantele sale și, în mod frecvent și constant, sistemul (sau codul) grafic, numit și **limbaj scris**). În majoritatea limbilor, **scrisul** constituie un sistem de semne grafice (= litere) convenționale prin care sunt reprezentate sunetele (sau cuvintele) unei limbi, fiind, astfel, un sistem corelat și paralel cu **limbajul articulat** (ca **limbaj oral**).

În celelalte situații amintite, în care avem de-a face tot cu așa-numite limbaje (**limbaj muzical, limbaj coloristic, limbaj gestual** etc.), dar de un alt tip decât cel lingvistic, semnele fiecăruia (gesturi, mișcări de dans, semnale luminoase etc.) sunt de fapt „interpretate“ și nu „redate“ prin **limbajul articulat**.

3. Termenul **limbaj**, prin concretizare și individualizare, are și înțelesul de „limbă a unei comunități lingvistice“, fiind astfel folosit ca sinonim pentru **limbă**, într-un context de felul: „vorbește frumos românește, are un limbaj modern“.

4. Cu un sens special, derivat din cel anterior (de **limbă**), **limbaj** (ca **limbaj articulat**) denumește „un mod specific de exprimare a gândirii, sentimentelor etc., în limitele unei limbi date; folosire a unei limbi cu anumite particularități aferente unui domeniu de specialitate sau de către anumite grupuri profesionale, sociale sau teritoriale“. Varietatea și denumirea aspectelor vizate sunt redată prin sintagme alcătuite din termenul **limbaj** și un determinant care indică specificitatea menționată, inclusiv din perspectiva situației de comunicare (participanți, temă abordată, loc, timp etc.). În consecință, nu se poate vorbi de un inventar „închis“ al unor asemenea sintagme, chiar dacă numai unele sunt folosite constant. De pildă, privitor la „modul de exprimare“ se distinge: **limbaj literar, limbaj popular, limbaj livresc, limbaj artistic, limbaj poetic, limbaj familiar, limbaj figurat, limbaj standard, limbaj uzual, limbaj oficial** etc.

Când se actualizează un anume domeniu sau folosirea de către anumite categorii profesionale sau sociale etc., se vorbește de: **limbaj profesional, limbaj științific, limbaj tehnic, limbaj administrativ, limbaj juridic, limbaj comercial, limbaj sportiv, limbaj publicistic, limbaj politic, limbaj medical, limbaj argotic** etc. Din exemplele enumerate,

apare evident faptul că în unele situații, **limbaj** devine sinonim cu **stil funcțional** (de ex. **stil publicistic, stil științific** ș.a.m.d.).

Limba română, ținând seama mai ales de originea și funcționalitatea ei, este limba latină vorbită neîntrerupt în Romania Orientală (partea orientală a Imperiului Roman), cuprinzând provinciile dunărene romanizate, dezvoltată în condiții socio-economice și culturale specifice. Aceasta presupune că latina dunăreană a evoluat pe căi proprii, ca variantă teritorială a latinei.

În momentul de față, sub aspect genealogic, se recunosc zece limbi romanice: portugheza, spaniola, catalana, franceza, provensala, italiana, sarda, retoromana, dalmata, româna. În acest context, româna, după cum spunea și academicianul Ion Coteanu, este „un idiom neolatin care seamănă cel mai mult cu italiana, apoi în ordine descrescătoare cu sarda, spaniola, catalana, retoromana și cel mai puțin cu franceza“ (CS: 9).

Ținând seama de evoluția limbii române, conceptul de **limbă română contemporană** are în vedere o etapă din istoria limbii române, caracterizată ca cea mai recentă fază a acestei evoluții, iar, în timp, se aproximează o perioadă de circa o sută, o sută și ceva de ani. În consecință, termenul de **contemporan** nu acoperă o perioadă marcată strict, fapt explicabil deoarece este știut că limba, ca principal mijloc de comunicare, nu este un fenomen static, ci dimpotrivă, dinamic. Așadar, abordarea sincronică a unor fapte de limbă se realizează din necesitatea de cercetare sau în scop didactic. Chiar și sub aspect sincron nu se poate vorbi despre o limbă identică în situații de comunicare diferite (exemplu: domeniul științei, administrației, sportului).

Indiferent de variantele teritoriale (graiuri) și de alte varietăți stilistico-funcționale, în spațiul românesc se vorbește o limbă care permite comunicarea fără dificultăți între toți membrii societății. Această variantă care presupune caracteristicile generale întâlnite în toate actele de vorbire și aceleași referințe de normă (de ordin fonetic, gramatical, lexical) reprezintă o variantă **standard (literară)**.

Supusă **normei** („convenție prin care se instituie reguli de exprimare cultivată“) în toate compartimentele, româna contemporană, ca variantă standard literară, este limba folosită curent în scris sau verbal de un vorbitor instruit, ca o variantă nespecializată.

Descrierea acestei variante ca sistem lingvistic propriu-zis presupune aspectul sincron, dar din perspectivă diacronică, varianta de azi fiind un produs istoric, cu acumulări și modificări intervenite în timp. Studiul sistematic al acestei variante datează din 1950, inițiativa aparținând academicianului Iorgu Iordan.

În lingvistica românească, studiul limbii române ca aspect sincron, a intrat în atenția cercetătorilor în secolul XX. Așadar, studiul **limbii române contemporane** are în vedere descrierea sistemului funcțional al variantei literare standard sistem unitar, cu o structură specifică, și, totodată, cunoașterea, interpretarea principiilor lui funcționale (a normelor cu cele mai frecvente abateri), precum și evidențierea principalelor tendințe manifestate la fiecare nivel în parte (fonetic, fonologic, lexico-semantic ș.a.m.d.).

Fonetica – concept și caracteristici; semne diacritice. Sunetul articulat și caracteristicile lui; articulare și audiție

Fonetica, ca disciplină lingvistică, studiază unitățile fonice segmentale (și suprasegmentale) ca producere, recepție, caracteristici fiziologice, acustice, modificări produse prin influență în segmentul fonc și combinațiile de unități fonice. Ca unități materiale, aceste unități fonice sunt componentele vorbirii, adică ale actului lingvistic, ca o concretizare a elementelor sistematice specifice limbii române.

Studiul cu mijloace tehnice ale acestor aspecte reprezintă obiectul **foneticii experimentale** (fonetică instrumentală).

Considerații fonetice propriu-zise asupra fenomenului lingvistic sunt prezente în știința românească începând cu secolul al XIX-lea, chiar dacă în acest sens istoria lingvisticii consemnează, pe drept cuvânt, și contribuția unor oameni de cultură din perioade anterioare. În cele mai multe cazuri, până la 1780, pot fi identificate interpretări sau simple înregistrări ale unor fapte de limbă motivate mai ales de un bun-simț lingvistic și spirit de observație.

Interesul pentru cunoașterea sunetelor limbii române cunoaște un curs ascendent. Exceptând unele preocupări sporadice legate de un aspect sau altul (tipuri de pronunție, particularități zonale, asocieri cu sunetele din latină etc.), prima etapă în cercetarea propriu-zisă a sunetelor din perspectiva unei metodologii științifice „se plasează înainte de 1921” și se leagă de „cea mai veche descriere detaliată a sunetelor limbii române”, care este, se pare, gramatica lui C. Diaconovici-Loga din 1822.

Pentru începuturile foneticii și fonologiei românești importantă este însă activitatea lui Iosif Popovici. Acesta publică în 1902 o cercetare de fonetică experimentală, în limba franceză (*Cercetări experimentale asupra unei pronunțări românești*), iar în 1903, studiul *Pronunție, fonetică și scriere* în care fonetica este definită ca „o știință despre formarea sunetelor limbii”. Se marchează astfel două trăsături esențiale: (1) caracterul de știință și (2) sunetul limbii ca obiect de studiu, menținute în știința limbii până astăzi în diverse variante și

cu diverse compliniri, după cum le atestă lucrări teoretice de strictă specialitate sau de interes lingvistic mai larg, precum și lucrări lexicografice românești.

Cele mai concise definiții ale foneticii le întâlnim, cum e și firesc, în dicționare și enciclopedii (exceptând pe cele destinate special terminologiei lingvistice, cum este, de pildă, *Dicționar general de științe. Științe ale limbii*, care oferă cele mai ample informații). În dicționare apărute în ultimul deceniu al secolului al XX-lea apare, în primul rând, mențiunea de „ramură a lingvisticii“ (*DG, DEP, DEX*) sau, mai simplu, dar echivoc, „disciplină“ (*DE*). Urmează precizări asupra obiectului de studiu prin formulări concise („studiază sunetele limbii“, *DEP*) sau detalieri privind aspectele studiate: „producerea, transmiterea, audiția și evoluția sunetelor limbajului articulat“ (*DG, DEP, DEX*). O informație în plus apare doar în *DE* unde se face referire și la „structura acustică“ a sunetelor articulate. Practic, în nici o lucrare, din cele de mai sus, nu se amintesc și caracteristicile (specifice) sunetului articulat datorate producerii și audiției (adică cele articulatorii și acustice), cu toate că **sunetul**, ca unitate materială, constituie reperul foneticii.

Lucrările cu un profil teoretic, în funcție de tema abordată și de opțiunile autorului, oferă posibilitatea unei informații mai bogate, în avantajul evident al lectorului, și în acest caz există însă, mai aproape de ceea ce ne interesează, diferențe legate de soluția redacțională adoptată. Astfel, o accepție concentrată (și sumar formulată) poate fi dezvoltată apoi pe parcursul mai multor pagini (*RF*) sau, dimpotrivă, întreaga informație aferentă conceptului poate să fie pusă în limitele unei definiții (mai mult sau mai puțin restrânse). Diferențele, de la un autor la altul, sunt date, pe de o parte, de numărul și varietatea criteriilor, iar, pe de altă parte, de aria noțiunilor asociate în conturarea acestui domeniu lingvistic, cum ar fi:

- caracterul de **știință** al foneticii (*PS: 20, CL: 94*)
- fonetica ca **disciplină** sau **ramură** a lingvisticii (*VL: 136, IL: 51, ML: 12*)
- fonetica ca **domeniu** sau **studiu** (fără alte precizări) (*PL: 60, RF: 23*)
- **fonetica**, ca definit, fără alte raportări (*BL: 13, IM: 116, IVL: 76, TL: 5, HS: 161*)

Sunetele, ca elemente fundamentale în constituirea conceptului de **fonetică**, sunt caracterizate din perspective diferite, uneori corelate, în care se detașează: producerea, prin actul de vorbire, apartenența la un cod anume, caracteristicile (de tip fizic, acustic și fiziologic), tipologia (vocale, consoane și semivocale), regimul, în calitate de componente ale unor unități specifice nivelelor integrante (cuvânt, propoziție etc.) și, nu în ultimul rând, raportarea la fazele procesului de comunicare (cea articulatorie, acustică și neuroceptivă).

Referiri constante, dar inegale ca informații, vizează relația fonetică – fonologie, precizându-se diferențele sau ceea ce au în comun și motivându-se asocierea acestora din perspectiva primului nivel de integrare al limbii (*IVL*: 71), numit și nivel primar (*TL*: 5).

O proiecție mai amplă asupra foneticii înseamnă și o expunere mai consistentă, chiar și în formule lapidare, în care se regăsesc: caracteristici fiziologice și fizice prin care se individualizează sunetul ca unitate materială, nivelul unităților fonetice raportate la nivelul general al limbii, asocierea segmentalului cu suprasegmentalul (*IVL*: 72, *TL*: 5), influențe reciproce dintre sunete în enunț, valori funcționale specifice fonologiei sau planul social de manifestare (*GL*: 50) etc.

Definirea conceptului de **fonetică** reflectă similitudini, dar și diferențe, în ceea ce privește cantitatea și diversitatea informațiilor oferite. În principiu, asemănările se leagă de o accepție mai restrânsă și vizează sunetul interpretat prin prisma producerii, transmiterii și a recepției acestuia, iar deosebirile acoperă o arie mai largă în care, de la caz la caz, se pot distinge:

- marcarea valorii de fonem (ca valoare funcțională);
- combinații în segment (cuvânt, enunț) și modificări fonetice;
- asocieri cu celelalte sisteme ale limbii (gramatical, lexico-semantic);
- determinarea statutului lingvistic, ca **domeniu, disciplină, ramură** etc.;
- corelarea celor două coduri specifice comunicării cu ajutorul limbii (codul oral și cel grafic);
- interferența lingvisticii cu sfera extralingvisticii (comunicarea având, prin excelență, un caracter social);
- proiectarea pe coordonata temporală, individualizându-se în mod expres diacronia, aspectul sincron ic fiind, probabil, de la sine înțeles;
- evidențierea modalităților tehnice de analiză (ca **fonetică experimentală**).

Varietatea unor astfel de abordări în definirea **foneticii** reflectă, practic, linia urmată de cercetările asupra sunetului articulat, linie surprinsă succint de Andrei Avram: „ramura lingvisticii numită, în general, fonetică poate fi considerată astăzi un ansamblu de discipline“.

Studiul sunetului articulat poate fi realizat din mai multe puncte de vedere. De exemplu:

- dacă se are în vedere modul de realizare și posibilitățile de evidențiere a sunetelor se distinge o **fonetică fiziologică (articulatorie)**, respectiv o **fonetică experimentală (instrumentală)**.

- dacă avem în vedere fazele din istoria limbii, se distinge o **fonetică diacronică**, una **sincronică**, iar în funcție de conținutul informației și de numărul de limbi la care se face apel, se distinge o **fonetică specială** și o **fonetică generală**.

- dacă se are în vedere scopul urmărit, se distinge o **fonetică teoretică**, iar dacă se vizează un aspect concret, se distinge o **fonetică practică** (vezi logopedia = educația vorbirii).

- dacă avem în vedere nivelurile limbii, se distinge o **fonetică lexicală** (numai studiul sunetelor la nivelul cuvântului), o **fonetică a enunțului**, cu varianta **fonetică sintactică**.

Prin specificul ei, fonetica are tangențe cu alte științe, precum psihologia, fizica, anatomia, acustica etc. La rândul ei, fonetica, după cum s-a văzut, este necesară în domenii nelingvistice (actorie, teatru, canto etc.).

Fonetica poate fi caracterizată în funcție de domeniile implicate în obținerea sunetului articulat. Astfel, dacă se are în vedere aparatul articulatoriu în ansamblul lui, se vorbește de o **fonetică articulatorie**. Dacă se urmărește efectul auditiv, se distinge o **fonetică acustică**, iar dacă se are în vedere perceperea mesajului transmis (adică concretizarea sunetelor în impulsuri nervoase și recunoașterea propriu-zisă a mesajului) se vorbește de o **fonetică neuroceptivă**.

Semne diacritice (pentru transcrierea fonetică)

indică pauza interlexicală (intermorfematică sau intersilabică);

[] notează transcrierea fonetică;

/ / notează valoarea fonematică (fonologică);

• deasupra unei litere, care notează o vocală, marchează palatalizarea acesteia, de ex.

[â];

° deasupra unei litere, care notează o vocală, marchează labializarea acesteia, de ex. [â]

și la umărul unei litere care notează o consoană indică labializarea acesteia, de ex. [l°]

o sub o literă, care notează o vocală sau o consoană, indică asurzirea (totală sau parțială)

a acestui sunet, de ex. [ã, ɶ, ɹ̥, ɻ̥];

' la umărul unei litere, care notează o consoană, indică palatalizarea acesteia, de ex. [p', t'];

+ sub literele care notează o consoană nazală, indică ocluziunea lor incompletă, de ex.

[m̥, n̥];

Abordarea sunetelor sub aspect funcțional reprezintă obiectul **fonologiei**. Aceasta este o perspectivă de ordin lexical (enunț), în care se distinge fiecare paradigmă la nivelul clasei de semne reprezentate. În consecință, unitatea de referință nu mai este sunetul material, ci sunetul funcțional, **fonemul**.

Acesta nu e identic cu un sunet anume din pronunția lui, ci reprezintă ansamblul trăsăturilor comune ale aceluiași sunet prezente în toate realizările sale concrete posibile, ca variație individuală și ca unitate în contextul altor segmente (sunete vecine care alcătuiesc un enunț).

Ținând seama de raportul dintre sunete, la nivelul enunțului se disting două mari categorii:

- sunete echivalente, care reprezintă variante ale aceleiași unități, numite și **sunete reale**;
- sunete neechivalente, care reprezintă variante ale unor unități fonice diferite, **sunete-tip**.

În esență, echivalența nu duce la diferențierea unor cuvinte, în timp ce nonechivalența realizează cel puțin o distincție, adică o diferențiere semantică. În consecință, a stabili dacă două segmente fonice nu sunt echivalente trebuie demonstrat că ele nu sunt în distribuție complementară, adică contrastează și comută în toate situațiile sau numai în unele. Dacă două segmente fonice sunt varietăți ale aceleiași unități, ele se găsesc în distribuție contrastivă fără a exista și un raport de comutare.

Așadar, prin distribuție și comutare trebuie diferențiate sunetele cu valori funcționale, altfel spus, situația în care o schimbare în planul expresiei contribuie sau nu la o modificare în planul conținutului, adică la diferențierea unor cuvinte sau forme gramaticale ale aceluiași cuvânt.

Această diversitate nu este înregistrată în mod obișnuit de vorbitor și, ca urmare, la acest nivel de diferențe nu se vorbește de elemente cu rezonanță fonică. Ținând seama de posibilele contexte fonice, se disting mai multe tipuri de relații:

- raportul de conjuncție (relație) indică coexistența unor sunete în același spațiu fonic. Exemplu: *rac* (r + a + c).
- raportul de disjuncție (corelație) indică situația în care 2 unități fonice pot avea alternativ aceeași relație. Exemplu: *cor / dor* (în cazul lui *c*).

Aceste tipuri de raporturi, la rândul lor, pot fi de:

- interdependență, când unul presupune pe celălalt și invers;
- dependență, când unul presupune pe celălalt, dar nu și invers;

- constelație, când nici unul nici celălalt nu se presupun reciproc.

La nivelul semnului lingvistic se observă și un alt tip de raport, fundamental în comunicare, și anume, de **comutare**. Când unei corelații din planul expresiei îi corespunde una în planul conținutului, cele două unități corelative din planul expresiei sunt în raport de comutare.

În lanțul sintagmatic, unitatea fonică poate contracta relații cu unități vecine (anterioare și posterioare). Totalitatea unităților posibile în vecinătatea poziției unei unități date reprezintă **distribuția** acesteia sau contextul ei (= context fonic).

Din acest punct de vedere, este important ca fiecărei unități fonice cu relevanță funcțională să i se determine clasa de distribuție, adică totalitatea compatibilităților combinatorii și, simultan, totalitatea restricțiilor.

Ținând seama de raportul conjuncție și disjuncție, distribuția poate fi:

- distribuție contrastivă (două sau mai multe segmente care pot apărea în aceeași poziție): **cor/dor**.

Pentru un sunet dintr-un cuvânt se folosește termenul de **segment fonic simplu**, iar pentru cuvânt, **segment fonic complex**.

- complementară (două sau mai multe segmente fonice care se exclud din toate pozițiile: în locul lui [a] palatalizat din cuvântul *chiar* [k'ar], adică după o consoană palatală nu poate apărea un [a] labializat, [ã].

- defectivă sau lacunară (două sau mai multe segmente fonice care nu contrastează și nu comută în toate pozițiile posibile): [s, r] contrastează înainte de vocală, după pauză, iar înainte de consoană, după pauză [r] nu poate apărea, dar [s], da.

Sunetul (în general sau sunetul articulat) reprezintă vibrația particulelor unui mediu elastic, care produce o senzație auditivă. Vibrația se realizează după un anumit mod datorat sursei. Aceasta înseamnă că particularitățile vibrației sunt dependente direct de particularitățile sursei (ex.: mărime, material, formă).

Sub aspect acustic, în general, se face distincție între sunetul muzical, vibrație regulată și periodică, și zgomot, ca vibrație neregulată și neperiodică.

Sub aspect mecanic (fizic), sunetul (= semnalul acustic) se raportează la oscilațiile unui corp (= sursa) și la alternanța zonelor dense și rarefiate de aer din jurul sursei care vibrează. Așadar, din punct de vedere fizic, sunetul reprezintă o vibrație de aer, unda sonoră rezultată în urma mișcării progresive a particulelor de aer.

Față de acest tip de sunet, sunetul articulat beneficiază de o sursă particulară (= organele vorbirii), iar ca sunet vorbit, acesta ia naștere prin vibrarea coardelor vocale la care se adaugă o anumită presiune în funcție de modul în care organele produc sunetul, forma undei rezultate fiind una complexă.

Unda sonoră a sunetului articulat se prezintă ca o oscilație de formă sinusoidală, formată din mai multe vibrații. Curentul de aer folosit în articulare, adică în fonațiune, se numește **curent de aer fonator (caf)**.

Fonația este un mijloc al vorbirii și al cântatului.

***Cântecul** (ca succesiune de sunete) se produce prin variațiile de înălțime ale vocii (umane) având diverse registre (specifice femeilor, bărbaților și copiilor), de exemplu: **alto** (între sopran și tenor), **bas** (= vocea bărbătească cea mai gravă), **bariton** (între tenor și bas), **soprană** (= cea mai înaltă voce de femeie sau de copil), **tenor** (= cea mai înaltă voce bărbătească).

Sunetul articulat beneficiază de caracteristici fiziologice și caracteristici acustice (vezi **producerea**).

Frecvența reprezintă numărul de vibrații pe secundă. Un număr mare de vibrații indică o frecvență înaltă, iar un număr redus o frecvență joasă.

Vibrația corpului (sursă), în ansamblul lui, indică așa-numita **frecvență fundamentală**, ca cea mai de jos frecvență în actul de articulare. Simultan, prin vibrația părților corpului apar așa-numitele **armonice**, ca frecvențe mai înalte. În distingerea sunetelor vorbirii are importanță tocmai deosebirea dintre **frecvența fundamentală** (numită și ton fundamental, supraton) și **armonice**.

Timbrul (vocalic) depinde simultan de felul sursei, de cavitatea rezonatoare și de numărul și intensitatea armonicilor (altfel spus, depinde de forma vibrației, de forma rezonatorului).

Frecvența unei vibrații cu perioada de o secundă se numește **ciclu de vibrație** (hertz).

Urechea umană percepe vibrații între 16 și 20000 de hertzi.

Frecvența este mai mare (tonul mai înalt, sunetul mai acut) cu cât contracțiile coardelor vocale sunt mai intense.

Amplitudinea vibrației depinde de cantitatea de energie consumată la producerea sunetului la nivelul laringelui.

Intensitatea sunetului este mai mare cu cât energia articulatorie este mai mare.

Rezonanța definește capacitatea unui obstacol de a reacționa la vibrațiile unei surse, altfel spus, de a intra în vibrații din cauza undei propagate de o sursă. Un obstacol poate

diminua intensitatea vibrațiilor, dar poate să le și amplifice, preluând unda la care se adaugă vibrația proprie. În situația actului de vorbire (a sunetelor articulate), sursa o reprezintă coardele vocale, iar efectul de rezonanță se produce pe traiect.

Vibrația de la nivelul laringelui este preluată de faringe ca prim rezonator după laringe, apoi este preluată de cavitatea bucală. Alături de aceasta din urmă este și rezonatorul nazal, imobil, față de cavitatea bucală, care este mobilă.

În română, cavitatea nazală intervine doar printr-o trăsătură de articulare în cazul a două sonante, [m, n], și nu aduce valori fonematice propriu-zise. În consecință, timbrul (culoarea sunetului) care permite diferențierea sunetelor în funcție de rezonatorul bucal este așa-numitul timbru oral.

Timbrul care permite diferențierea în funcție de rezonatorul nazal este timbrul nazal.

Timbrul se referă cu deosebire la vocale, fiind marcat de locul acestora de articulare. De aici și tipologia timbrului. De pildă, se distinge un **timbru palatal, velar** etc.

Durata sunetului este o caracteristică dependentă direct de timpul de vibrație a sursei; în cazul sunetelor articulate, sursa o reprezintă coardele vocale. Cu cât vibrația este mai lungă, cu atât durata sunetului emis este mai mare. Durata sunetului este indicată și în ceea ce se numește **ritm** = periodicitate de producere a sunetului și care este specific fiecărei limbi.

Sub aspect funcțional, adică **fonologic**, durata nu reprezintă o caracteristică pentru limba română, comparativ cu alte limbi (cf. latina, engleza), unde vocala scurtă și vocala lungă sunt foneme diferite.

Așadar, principalele caracteristici ale sunetelor, cu implicații în actul de vorbire sunt: înălțimea, intensitatea, timbrul și durata. Acestea se raportează la frecvența sunetului, la periodicitate, la amplitudine și rezonanță.

Astfel, în funcție de înălțime, sunetele pot urma gradual o scară de la acut la grav (înalt-jos).

În funcție de intensitate, sunetele sunt intense (puternice), cu amplitudine mare și nonintense (slabe), cu amplitudine mică.

Intensitatea depinde de amplitudinea vibrațiilor, care la rândul ei este influențată de cantitatea de energie folosită la producerea sunetului și de spațiul de rezonanță.

Valorile de intensitate apar evidente în cazul vocalelor accentuate.

Vorbirea constituie un proces complex, un rezultat al activității de corelare a unor zone senzoriale și zone motorii cerebrale corticale, aparținând sistemului nervos central.

Articularea se produce pe traiectul respirației (ca expirație) de la plămâni până la ieșire (pe nas, în mod obișnuit, ca respirație) pe gură (și, uneori, parțial și pe nas). Mecanismul

propriu-zis al fonației se produce doar în porțiunea cuprinsă între *laringe* și *cavitatea bucală*, primul ca sursă și ultima parte ca loc esențial de articulare, prin dirijarea aerului în anumite puncte (și zone), ceea ce le conferă anumite trăsături fiziologice care le individualizează.

Presiunea realizată de mușchii respiratori determină trecerea aerului expirat din plămâni prin bronhii și apoi prin trahee, ajungând în partea ei superioară, **laringele**.

*Dimensiunile laringelui suferă modificări în funcție de vârstă. Există și diferențe legate de sex.

Faringele este un organ tubular, cu o formă de piramidă triunghiulară trunchiată și cu baza mare în partea superioară, fiind o componentă principală a fonației.

*Omul nu dispune de un organ unic și specializat în producerea sunetelor articulate (precum ochiul pentru vâz, nasul pentru miros ș.a.m.d.).

Cavitatea laringelui este alcătuită din trei zone principale: **vestibulul laringelui**, **glota** și **cavitatea infraglotică** (porțiunea inferioară dintre glotă și trahee).

Glota, prin formație anatomică, are rol și în respirație și în fonație.

Componentele importante sunt **plicele vocale** sau **coardele vocale** (două) și alte două **plice vestibulare**, situate deasupra coardelor vocale.

Coardele vocale au marginile mediale orientate unele spre celelalte, spațiul cuprins între cele două coarde vocale fiind așa-numita **fantă glotică**.

*Coardele sunt mai lungi la bărbat; fanta glotică diferă și ea în funcție de vârstă și sex.

În timpul respirației coardele vocale se depărtează, iar în fonație se apropie.

Baza mare a laringelui are un orificiu mai mare prin care acesta comunică cu **faringele**. Închiderea acestui orificiu în timpul deglutiției se realizează cu **epiglota**, care în mod obișnuit, fiind inertă, coboară sub greutatea bolului alimentar.

Laringele reprezintă nu numai prima sursă în producerea sunetelor articulate, ci și primul rezonator.

Vibrațiile coardelor sunt produse de trecerea aerului și de stimuli nervoși care comandă modificarea frecvenței vibrațiilor. Coardele pot fi întinse sau relaxate, apropiate sau îndepărtate.

Vibrațiile sunt mai ample în plan orizontal decât în plan vertical, iar aerul este expulzat prin lărgirea orificiului dintre ele, în fluxuri succesive. Trecerea curentului de aer prin acest pasaj produce o condensare a aerului care se transmite ascendent. Astfel, în spate se creează un vid care apropie coardele vocale. Un nou flux de aer produce o nouă îndepărtare a coardelor și procesul se repetă.

*La nivelul laringelui nu există încă **sunete articulate**. Acestea se disting:

- printr-o anumită intensitate, dependentă de presiunea aerului expirat, adică de forța acestuia;
- prin înălțime, dependentă de gradul de contracție a coardelor;
- prin timbru, dependent de rezonatorii laringelui (ceea ce presupune structura acestuia);
- prin durată, care depinde de timpul de vibrație a coardelor vocale.

De la nivelul laringelui, caful ajunge în cavitatea faringiană. **Faringele** are forma unei pâlnii fără perete anterior și cu baza în partea superioară. În acest punct se întâlnește calea respiratorie cu cea alimentară.

*În timpul alimentației, trecerea spre fosele nazale și spre laringe se închide.

Faringele are rol de rezonator în articulație și este legat de cavitatea bucală prin așa-numitul vestibul faringian (= un coridor musculo-membranos delimitat de baza limbii), partea liberă a palatului moale și arcurile palatine de la baza **uvulei** (= luetă, omușor).

Uvula este o prelungire de formă conică (10-20 mm lungime), având baza în continuarea vălului palatin și vârful îndreptat spre limbă. În stare de repaus, omușorul stă culcat pe mușchiul lingual. **Vălul palatin** (= palatul moale) formează partea superioară a cavității bucale.

Curentul de aer ajuns în acest punct poate fi dirijat spre cavitatea nazală prin coborârea vălului pe rădăcina limbii sau, dimpotrivă, poate fi dirijat spre cavitatea bucală, prin ridicare.

Poziția intermediară a vălului imprimă sunetului articulat în cavitatea bucală un timbru nazal. De asemenea, vălul poate vibra în cazul articulării unor sunete în zona posterioară a cavității bucale, imprimând sunetului anumite vibrații (de pildă, consoana [r], o apico-dentală vibrantă poate fi articulată și ca o uvulară vibrantă).

Cavitatea bucală este locul în care se produce articularea propriu-zisă a sunetelor. În acest act, participă, în proporții diferite:

- cele două buze (labiile)
- maxilarele (un maxilar superior, fix și un maxilar inferior, mobil)
- dinții
- mușchiul lingual (= limba), mobil doar parțial, în partea din față, vârful (= apexul) acestuia având un rol important în determinarea locului de articulare
- bolta palatului (în partea superioară a maxilarului fix); în articulare sunt definatorii:
 - regiunea anterioară (dentală și alveolară)
 - regiunea mediană (palatul propriu-zis)
 - regiunea posterioară (= velară)

Cavitatea bucală, în ansamblul ei, reprezintă un important rezonator, mărimea (și inclusiv constituția ei anatomică) fiind determinantă sub aspect acustic.

Articularea sunetului constă dintr-o modelare a curentului de aer, dirijat din faringe, în cavitatea bucală.

Fiecare sunet articulat reprezintă o consecință a unor mișcări efectuate de organe mobile, numite și active (labiile, maxilarul inferior, mușchiul lingual și uvula) spre anumite puncte din zona cavității bucale, numite **loc de articulare** (= punct de articulație).

*În limbă nu sunt epuizate toate posibilitățile de realizare a locurilor de articulare.

Vibrațiile sonore emise prin articulare se propagă în aer ca mediu elastic, ajungând în ureche. Fenomenul audiției presupune receptarea undei sonore sub forma mesajului. În urechea interioară, aceste unde trec în codul sistemului nervos urmând momentul identificării. Așadar **audiția** presupune: **receptarea** undelor sonore, **transformarea** lor în impulsuri nervoase, **identificarea** și **recunoașterea** lor în virtutea sistemului care decodează (ceea ce a fost codat de către emițător), sunetele prezentându-se ca unități numite **vocale, consoane, semivocale**.

Cu cât energia de emisie a sunetului este mai mare, cu atât audiția este mai intensă.

Termenii de „vocală“ și „consoană“ apar uneori cu accepții diferite, când sunt folosiți și în fonetică și în fonologie. Dacă sub aspect fonetic, accentul se pune pe tipul de ton, sub aspect fonologic, accentul se pune pe funcția lor. Astfel, vocala reprezintă centrul silabic în timp ce consoana nu poate avea această funcție, fiind un satelit. Funcția vocalică este realizată în anumite limbi și de sonante.

De asemenea, valoarea unor elemente vocalice și consonantice diferă și la nivelul diftongilor (vezi, de pildă, interpretarea semivocalelor ca semiconsoane sau chiar consoane). În general, în fonetică se utilizează și termenii **vocoid / contoid**, iar în fonologie, **vocală / consoană**.

Ținând seama de caracteristicile acustice și fiziologice ale sunetelor articulate (= sunetele vorbirii), în limba română distingem: **vocale, consoane** și **semivocale** (numite de unii lingviști **semiconsoane**).

Vocale și consoane (caracteristici articulatorii). Vocale și consoane (caracteristici acustice)

Vocalele:

- sunt sunete (= segmente acustice) cu structură regulată, având vibrații periodice (adică sunt **tonuri**); în emiterea lor nu apare în cale nici un obstacol; fiecare vocală este o **stare**;

- sunt sunete orale, curentul de aer fonator fiind dirijat spre cavitatea bucală; dirijarea aerului și spre fosele nazale le imprimă o nazalitate care în limba română nu are valoare distinctivă;

*Toate vocalele limbii române pot fi articulate și nazal fără modificări distinctivă (= cu valoare fonematică).

- au rol de centru silabic și pot primi accent; sunt mai audibile decât consoanele;

- varietatea vocalelor se motivează prin modificările rezonatorului bucal ca spațiu de rezonanță final (și inclusiv ca mărime).

Vocalele limbii române cu valori distinctivă sunt caracterizate prin **grad de apertură, loc de articulare și participare sau nu a labiilor**.

Criteriul **aperturii** distinge trei serii de vocale:

- **deschise** : [a] – singura vocală și, ca urmare, cea mai deschisă

- **medii (semideschise sau semînchise)**: [e, ă, o]

- **închise**: [i, î, u]; vocala [i] este cea mai închisă, articulându-se cu cel mai mic spațiu de eliminare a cafului.

În funcție de **locul de articulare** se disting, de asemenea, trei serii:

- **anterioare**: [e, i]

- **centrale**: [a, ă, î]

- **posterioare**: [o, u]

Participarea sau nu a labiilor distinge două categorii de vocale:

- fără participarea labiilor (acestea fiind majoritare): [e, i, a, ă, î]

- cu participarea labiilor: [o, u]

*Termenul **labial**, folosit în caracterizarea vocalelor, indică forma rotunjită pe care o iau cele două buze, în timp ce în caracterizarea consoanelor, termenul indică folosirea buzelor în realizarea obstacolului.

Consoanele:

- sunt sunete (= segmente acustice) în producerea cărora curentul de aer întâmpină obstacole (diferite), ceea ce produce anumite zgomote; fiecare consoană, din cauza obstacolului, reprezintă o **schimbare**, ceea ce presupune o realizare în timp;

- nu pot primi accent și, în consecință, nu pot constitui silabe decât alături de vocale.

O categorie puțin distinctă o reprezintă cea a **sonantelor** [l, m, n, r], consoane care, pe lângă caracteristicile specifice de zgomot au și tonuri întâlnite în producerea vocalelor.

În articularea consoanelor se disting trei faze: (a) punerea în poziție, ca implozie, (b) ținuta și (c) eliberarea cafului ca explozie.

Particularitățile fiziologice și acustice individualizează consoanele și ca realizări cu valori fonematice, definatorii pentru consoanele sistemului fonematic românesc fiind:

- a) modul de articulare;
- b) locul de articulare;
- c) gradul de sonoritate.

Modul de articulare indică tipul de obstacol întâmpinat în cale de curentul de aer fonator:

- cu ocluziune (= închidere completă)
- cu fricțiune (ca trecere printr-un canal îngustat)
- cu ocluzie și explozie incomplete

Locul de articulare indică punctul de articulație în care se plasează obstacolul (la buze, la dinți, la palat). În funcție de felul (și locul) în care se produce acest obstacol, pentru consoanele românești sunt distinctive anumite combinații dintre componentele active și pasive ale articulării, care dau și caracteristicile consoanelor din sistemul fonematic:

- **bilabiale** (cu participarea celor două labii)
- **labio-dentale** (cu participarea labiilor și a dinților)
- **apico-alveolare** (cu participarea vârfului limbii (= apexul) și a zonei alveolare)
- **prepalatale** (cu ajutorul mușchiului lingual și zona anterioară a palatului)
- **palatale** (propriu-zise)
- **velare** (cu obstacol în zona vălului palatin)
- **uvulare** (cu obstacol în zona uvulei)

Gradul de sonoritate

În timp ce vocalele sunt sonore prin excelență, ca urmare a vibrațiilor regulate produse de coardele vocale, iar **sonantele** au aceeași caracteristică prin asemănarea cu vocalele, consoanele prezintă o situație aparte. Astfel, consoane identice ca mod și loc de articulare pot să difere numai prin grad de sonoritate (surd/sonor). Distincția se datorează prezenței, peste sursa de zgomot, a unei surse suplimentare de formați, ca o concentrare de energie acustică, în cazul consoanelor sonore.

Nu toate consoanele realizează perechi din acest punct de vedere (vezi sistemul consonantic fonematic).

În funcție de **modul de articulare**, consoanele limbii române se pot clasifica în:

A. consoane propriu-zise:

- **oclusive** [b/p, t/d, k'/g', g/k]
- **fricative** (= spirante, constrictive) [v/f, z/s, /ʃ, h]
- **semioclusive** (= africcate) [ț (ts), ȝ (dʒ), ȥ (tʃ)]

B. sonante:

- **nazale** [m, n]
- **lichide**
 - laterale [l]
 - vibrante [r]

*În unele interpretări fonematice există și o altă categorie:

C. semiconsoane [w] și [j]

În funcție de **locul de articulare**, consoanele limbii române se clasifică astfel:

- **bilabiale:** [p/b, m] și [w]
- **labio-dentale:** [v/f]
- **apico-dentale:** [d/t, z/s, ț (ts), n, r]
- **apico-alveolare:** [l]
- **prepalatale:** [ʒ/ʃ, ȝ/ȥ]
- **palatale:** [k', g'] și [j]
- **velare:** [k, g]
- **uvulare:** [h]

În funcție de **gradul de sonoritate**, consoanele limbii române, cu excepția **sonantelor** și a consoanelor [ț] și [h], alcătuiesc perechi omorganice de tip **surd/sonor**: [p/b, f/v, t/d, s/z, ʃ/ʒ, ȥ/ȝ, k'/g', k/g].

Acustic, sunetul articulat este determinat direct de volumul, mărimea spațiului de rezonanță, de felul în care este articulat și, nu în ultimă instanță, de felul în care este perceput auditiv. Trăsăturile acustice nu pot fi izolate de trăsăturile articulatorii (dat fiind faptul că articularea se produce chiar în cavitatea bucală ca spațiu de rezonanță și înălțimea, de pildă,

care este dată de frecvența oscilațiilor în timp de o secundă, este dependentă și de mărimea rezonatorului; amplificarea sunetului este direct proporțională cu volumul rezonatorului).

Un rezonator cu volum mic produce sunete **acute**, iar un rezonator cu volum mare produce sunete **grave**.

Pe de altă parte, în funcție de **gradul de concentrare** și de **gradul de difuziune** a formațiilor sunetului, se distinge caracterul **compact** și cel **difuz**. Sunt calități acustice determinate de mărimea rezonatorului și care diferă în articularea diferitelor consoane și vocale (în funcție de specificul aperturii și al locului de articulare la vocale și de modul și locul de articulare la consoane).

Pe coordonata **acut – grav** se orientează vocalele de la **anterioare** (*e, i*) spre **posterioare** (*o, u*) și consoanele articulate în zona propriu-zisă a cavității bucale (*s, z, d, t, f, ʒ, n, ɕ, ʝ, k', g'*), iar consoanele articulate în cele două zone extreme ale cavității bucale (adică labialele și velarele) au o notă gravă (*p, b, v, f, m, k, g, h*).

Pe coordonata **compact – difuz** se orientează vocalele de la **deschise** (*a*) la **închise** (*i, î, u*) și consoanele care au distincția **întrerupt / continuu**, adică oclusivele (*p, b, m, t, d, k', g', k, g*) care au blocaj în calea cafului și consoanele fricative (*f, v, s, z, ʃ, ʒ, h*) care se pronunță prin curgerea continuă a cafului, adică prin fricțiune.

*Datorită acestui fapt, o consoană fricativă poate fi prelungită (asemenea vocalelor) până la eliminarea totală a aerului expirat.

Consoanele, în articularea cărora apare zgomotul produs de închiderea obstacolului, dar și fricțiune, sunt **stridente** (*t, ɕ, ʝ*).

Fonologia. Fonem și trăsături distinctive. Alofone vocalice și consonantice. Neutralizare și arhifonem

În timp ce **fonetica** urmărește descrierea sunetelor articulate ținând seama de caracteristicile lor fiziologice și acustice dobândite prin articulare (ca asemănări și deosebiri plecând de la sunetul izolat), **fonologia**, preluând aceste caracteristici, studiază comportamentul sunetelor din perspectiva rolului lor în comunicare. Aceasta presupune o reconsiderare a sunetelor, în calitatea lor de componente ale cuvintelor și ale enunțului întâlnit în mesaj.

Criteriul nou înseamnă o raportare a sunetului articulat la funcția lingvistică, ceea ce implică o evaluare a lui ca **unitate funcțională**.

Astfel, unitatea sonoră, ca unitate de expresie se judecă față de planul conținutului (ca **relevanță distinctivă și distribuție contrastivă**).

Spus altfel, prin distribuție și comutare se urmăresc sunetele cu valori funcționale, adică situația în care o modificare în planul expresiei (la nivelul segmentului fonic al cuvântului) duce sau nu la o schimbare în planul conținutului, diferențiindu-se cuvintele între ele și/sau forme gramaticale ale aceluiași cuvânt.

Cu acest obiectiv al **fonologiei**, determinarea **structurii fonologice** specifice limbii române înseamnă inventarierea tipurilor de combinații posibile, iar **definirea sistemului fonologic** reprezintă un rezultat al unei **r e d u c ț i i** a variantelor sub care se prezintă sunetele în vorbire, delimitându-se ansamblul de unități ca invariante.

Așadar, până la obținerea acestora se înregistrează unitățile comutabile, ținându-se seama de trăsăturile lor fonetice, se determină pozițiile lor de ocurență, influențele reciproce din fluxul sonor al enunțului ș.a.m.d.

În fonologie se distinge: **fonematica** (= studiul elementelor funcționale segmentale) și **prosodia** (= studiul unităților funcționale suprasegmentale).

Asemenea foneticii, **fonologia** poate avea un aspect **sincronic**, altul **diacronic**, unul **contrastiv**, altul **general** etc.

Fonemul reprezintă unitatea specifică fonologiei, în timp ce **sunetul** este unitatea de referință a foneticii.

Fonemul (vocalic sau consonantic) nu reprezintă **un sunet**, ci **o clasă** de sunete, realizându-se concret prin două sau mai multe varietăți în vorbire, respectiv variante, în funcție de contextul fonic în care se situează. Fonemul este astfel invariantul în variații. Există, pe de o parte, variații de rostire în graiul (= idiolectul) aceluiași vorbitor în momente diferite ale actelor de comunicare și realizări cu anumite modificări (mai evidente sau nu) raportate la poziția lui în segmentul fonic (marcată de tipologia vecinătăților); acestea reprezintă **variantele combinatorii** (= **contextuale**) aflate în distribuție complementară.

*În timp varietățile de pronunțare pot fi nenumărate, variantele sunt limitate, în funcție de numărul posibilelor combinații segmentale identificabile în cuvintele românești.

Totalitatea variantelor și varietăților unui fonem alcătuiesc **alofonele** acestuia.

*Luându-se în considerare doar variantele poziționale (= condiționate contextual), acestea putând fi inventariate pe un corpus de cuvinte, în mod obișnuit, alofonele se identifică numai cu acestea; **alofon** și **variantă** sunt sinonime.

Varietatea contextelor fonice din cuvintele românești și pronunția legată a sunetelor (prin coarticulare) motivează, în bună măsură, interpretări diferite, din unele puncte de vedere, ale inventarului de foneme vocalice și consonantice.

Coarticularea definește o realitate a pronunțării sunetelor, din cuvinte și adesea, în enunț, a unui sunet final cu cel inițial al cuvântului următor (= fonetică sintactică). Este vorba de faptul că un sunet începe să fie articulat înainte ca pronunția celui dinainte să se încheie (vezi și **modificări fonetice**).

Inventarul alofonelor vocalice include mai multe serii, din care, sunt, în general, acceptate realizări ca:

- **alofone primare:** reprezentate de variantele vocalice în poziție inițială de cuvânt, după pauză (#), ceea ce indică lipsa unor sunete anterioare care să le marcheze prin articulații nespecifice #[a, ă, î, e, i, o u]#.
- **alofone devocalizate:** realizate evident în poziție finală, cauzele putând fi multiple (sunetul precedent este surd, lipsa accentului, timpul rapid al vorbirii, lipsa unor valori fonomorfologice etc.) [a, ă, î, e, i, o, u]
- **alofone palatalizate:** motivate de prezența unor sunete palatale în poziție anterioară [â, ô, û]
- **alofone labializate:** apar după (semi)vocale labiale [â, ă, î].

Cea mai frecventă realizare este a lui [â] care se întâlnește frecvent în diftongul [oâ], în timp ce [ă și î] apar, prin pronunție cu un suport semivocalic, în paradigme (de exemplu, [luwâ].

- **alofone palatalo-labiale:** reprezentate de vocala [a] în situația în care vocala este precedată de un sunet palatal și unul labial [leqarkă].

*Interpretări fonematice distincte și cu consecințe în configurația sistemului fonematic vocalic al limbii române actuale vizează pe [i] devocalizat (numit și **final**, **scurtat** sau **șoptit**) și statutul semivocalelor.

1) Sunetul [i] final este considerat:

- variantă devocalizată a vocalei corespunzătoare [i];
- [i] aparține altui fonem decât [i], asemenea lui [e], teorie susținută de A. Avram;
- ceea ce este numit [i] final este doar o articulație palatală din structura consoanei precedente (și astfel, spune Emil Petrovici, în cuvântul ortografiat *lupi*, există de fapt doar trei sunete [lup'], corespunzătoare la tot atâtea foneme;

2) Semivocalale, prin anumite interpretări, modifică sistemul fonematic al românei actuale:

- considerarea semivocalelor ca variante asilabice ale vocalelor corespunzătoare (neputând primi accent) [ɛ̣, j̣, ɔ̣, ụ], menține sistemul fonematic alcătuit din **sistemul vocalic** și cel **consonantic**;

- socotite o clasă distinctă de vocale și consoane, semivocalele primesc statut fonematic /ɛ̣, ɔ̣, j, w/, ceea ce afectează fundamental sistemul fonematic, de la două categorii de foneme (vocalice și consonantice), ajungându-se la trei categorii de sunete fonematice: **vocale, consoane și semivocale**;

- interpretări fonematice distincte ale unor semivocale indică și posibilitatea acceptării unor noi foneme consonantice /j, w/ și existența unor alte tipuri de sunete, independente de vocale și consoane, dar având caracteristici specifice acestora, în cazul lui [ɛ̣, ɔ̣]; în concepția lui E. Petrovici, acestea din urmă nu reprezintă de fapt sunete distincte, ci articulații suplimentare ale consoanelor precedente, alcătuiind cu acestea segmente fonematice diferite de consoanele care nu conțin astfel de articulații; astfel, există, de pildă, fonemul /t/, dar și fonemul /t'/ și fonemul /t°/.

Inventarul alofonelor consonantice

- se recunosc serii corelative celor vocalice (de ex. alofone labializate, alofone palatalizate, alofone desonantizate), dar și realizări alofonice marcate de particularitățile pe care le au consoanele ca structură și articulație;

- în funcție de poziția în segmentul cuvânt (ca inițială, finală sau în interior), dar și în funcție de trăsăturile specifice consoanei, există situații în care unele apar cu mai multă evidență (de ex., în poziție inițială de cuvânt după pauză, oclusivele se realizează ca alofone primare cu explozie #[p<, b<, d< etc.], în timp ce în poziție finală înainte de pauză, acestea sunt însoțite de o mică aspirare [d^h, t^h, p^h etc.].

- urmate de vocale sau semivocale palatale [e, i, ɛ̣, j̣], consoanele, cu excepția celor palatale, se realizează ca alofone palatalizate, de ex. [p', t', d' etc.];

- urmate de vocale sau semivocale labiale, consoanele primesc o articulație de acest tip, realizându-se ca variante labializate, de ex. [t°, d°, k° etc.];

- mai ales în poziție finală, înainte de pauză și precedate de alte consoane, sonantele se realizează ca alofone desonantizate [ḷ, ṛ, ṃ, ṇ], de ex.: [astṃ, azvîṛ]#;

- înaintea consoanelor velare, sonanta [n] își marchează velar ocluziunea, de ex.: [baŋkã], iar înaintea consoanelor fricative [s, z, ʃ, ʒ] se reduce ocluziunea, de ex. [îŋvãț] și în varianta de pronunție [îŋvãț];

- consoanele palatale [k', g'] au o dublă interpretare fonematică: una **monofonematică**, acceptată astăzi prin normă literară și una **bifonematică**, susținută în timp de o parte din lingviști; în esență, deosebirea constă în regimul acordat elementului palatal, considerat

- ca o trăsătură propriu-zisă din fasciculul fonematic /K', G'/;
- ca sunet independent, situat imediat după consoană în segmentul cuvânt, ceea ce înseamnă că această consoană velară [K, G] urmată de o vocală sau de o semivocală palatală [e, i, j, e], se realizează ca variantă palatalizată [K', G'];

- când după astfel de consoane urmează vocala [a], conform interpretării monofonematice, există variante primare ale fonemelor [K', G'], în timp ce, conform interpretării bifonematice, avem de-a face cu fonemele velare [K, G] ca variante palatalizate;

- când după consoanele discutate mai sus apare o vocală labială (sau semivocală labială), în interpretarea monofonematică, fonemele palatale [K', G'] se realizează ca variante labializate [K'°, G'°], iar în interpretarea bifonematică, în aceeași poziție, se realizează variantele labializate ale consoanelor velare [K°, G°].

Sunt contexte fonice în structura segmentelor complexe (= ale cuvintelor) când o anume opoziție, cea de tip surd / sonor nu funcționează ca atare, fiind suprimată, neutralizată. Un exemplu foarte cunoscut (și prin implicațiile ca normă grafică) îl constituie prefixul *des-* cu varianta *dez-* (ex. *desmembra* / *dezmembra*). În rostire opoziția surd / sonor a fonemelor /s/z/ se află în variație liberă, deoarece vorbitorul, indiferent, în acest caz, de pronunția cu [s] sau cu [z], înțelege același cuvânt. Sub aspect fonic se recunoaște o singură unitate fonică care reunește trăsăturile pertinente comune celor două foneme, unitate care poartă numele de **arhifonem**.

Segmente fonice complexe (vocalice și consonantice). Silaba

Unitățile lexicale, în calitatea lor de segmente fonice, sunt, în marea lor majoritate, formate din două sau mai multe segmente simple (de ex. *da*, *la*, *carte*, *pământ* ș.a.m.d.). În cadrul acestora, ținând seama de cele două categorii mari de sunete, vocale și consoane, se pot identifica **segmente vocalice simple și complexe**, precum și **segmente consonantice simple și complexe**.

Înregistrările lexicografice, bazate pe ordinea alfabetică a cuvintelor, demonstrează că în limba română toate vocalele și toate consoanele pot să apară, ca segmente simple, în poziție inițială de cuvânt.

În timp ce un segment vocalic simplu poate constitui singur o silabă (de ex. *a-kum*), segmentul consonantic simplu, neprimind accent, nu poate exista decât împreună cu o vocală (de ex. *te-ri-bil*).

Grupurile vocalice pot fi alcătuite de două, trei, patru și cinci segmente simple, ultimele două tipuri fiind mai rare.

Sucesiunile de două sau trei segmente vocalice sunt cele mai frecvente, în variantele:

- grup vocalic bimembru:
 - V + V (*re-al*)
 - V + SV sau SV + V (ex. *e_i, iar*)
- grup vocalic trimembru:
 - V + V + SV (ex. *lu_i, so_ției*)
 - V + SV + V (ex. *po_iană, lo_kuia*)
 - SV + SV + V (ex. *lă_cră_mi_oară*)
- grup vocalic alcătuit din patru segmente simple:
 - SV + V + SV + V (ex. *ca_fe_ne_au_a*)
 - V + SV + SV + V (ex. *ră_io_asă*)
 - V + SV + V + SV (ex. *vo_iai*)
- grup vocalic alcătuit dintr-o succesiune de cinci elemente simple:
 - V + SV + V + SV + V (ex. *vi_oai_e*)

În cadrul segmentelor vocalice duble se disting cele care au corelative (*ae/ea, ai/ia, oa/ao, ei/ie, io/oi* etc.) și grupurile binare formate din secvențe vocalice identice (de ex. *ee, ii, oo, uu*, cel mai des întâlnit fiind grupul *ii*).

Grupurile simetrice sunt: *ăi* și *îi*.

În funcție de natura silabică și asilabică a componentelor, în limba română există **diftongi** și **triftongi***.

*În română nu există o corespondență perfectă între pronunția și grafia acestora. Mai mult, posibilitățile variate de caracterizare a diftongilor și triftongilor și diferențele în interpretarea fonetico-fonologică a componentelor fac dificilă o descriere completă și unitară

a lor; în principiu, deosebirile se leagă (în bună măsură) de statutul elementului asilabic și de pronunția acestor segmente (de ex. *oa* sau *ua*, *eo* sau *io* ș.a.).

Semivocalele [ɔ] și [ɛ] se află întotdeauna înaintea vocalei, de ex. [o̞aie], [r̞ea] și în timp ce semivocala [ɛ] poate fi urmată de [a] sau [o], semivocala [ɔ] poate fi apărută numai înaintea vocalei [a].

Ținând seama de tipologia vocabularului românesc actual sub aspect etimologic, se constată că în cuvintele aparținând fondului tradițional predomină segmentele alcătuite din element asilabic și silabic, în timp ce în neologisme (ca împrumuturi moderne) se întâlnesc segmentele formate numai din elemente silabice (de ex. *reostat*, *realism*, *neologism* ș.a.). Grupurile vocalice care conțin o singură vocală silabică și două asilabice sunt **triftongi**. În configurația lor, cele două asilabice pot marca vocala (SV + V + SV), de ex. [jau] sau pot să o precedă (SV + SV + V), de ex. [lăkrăm̩ioară].

Asemenea segmentelor vocalice complexe, segmentele consonantice pot fi constituite din două, trei și, mai rar, din patru și cinci segmente simple, de ex. *trai*, *străin*, *constrângere*, *optsprezece* ș.a.

Combi-națiile de două și trei consoane sunt cele mai frecvente, cu poziții diferite față de elementul vocalic și în segmentul cuvânt (ca inițiale, finale și poziție interioară).

Față de segmentul consonantic simplu, întâlnit în cele mai variate poziții posibile într-un cuvânt, combinațiile consonantice cunosc o serie de restricții, de pildă:

- nu toate grupările consonantice pot să apară în poziție inițială, de exemplu nu sunt cuvinte care să înceapă cu *rd-*, *fps-* sau *prd-*;
- consoanele /l, r/ ocupă numai primul loc într-un grup final de două consoane, dar consoana /l/ poate sta pe locul al doilea dacă urmează după /r/, de exemplu: *azvârl* față de *cald*, *gard*, *înalt* ș.a.

Segmentul fonic definit ca **silabă** a fost (și mai este încă) controversat în ceea ce privește posibilitatea definirii lui sub aspect fonetic și fonologic.

Indiferent de opinii, **silaba** este considerată ca o tranșă fonică minimă caracterizată printr-un singur accent, prezent totdeauna în același loc.

Existența fiziologică a silabei poate fi evidențiată doar în cuvinte monosilabice, de tipul: *da*, *nu*, *eu*, *iau* ș.a.m.d.

Dificultățile de izolare a silabei numai strict fonetic se explică prin continuitatea mișcărilor organelor care participă la articulare.

Ținând seama de această realitate nu se poate susține o opinie, menținută și în manualele școlare, conform căreia o silabă coincide cu un singur aer expirator. Cercetările au demonstrat, dimpotrivă, că în timpul unui aer expirator pot fi emise mai multe silabe.

Criteriile avute în vedere definirea silabei se referă, în principal, la: natura articulatorie, granița dintre tensiunea descrescătoare și cea crescătoare, distincția dintre vocale și consoane în structura segmentului ș.a.

Silaba ca secvență fonică minimală reprezintă și structura fonologică de bază în limba română, ca sintagmă fonologică minimală, existând un raport de dependență dintre ea și unitățile suprasegmentale (accentul și intonația).

În componența ei, silaba dispune de un nucleu, ca element central și unități marginale, de tip consonantic (consoane propriu-zise și așa-numitele semiconsoane sau semivocale).

*În delimitarea regimului acestor unități, o interpretare aparte aparține lui E. Vasiliu care a introdus conceptul de **jonctură silabică** prin care se definește un „zero consonantic“. Conceptul a fost folosit în interpretarea fonologică a semivocalelor și a lui [i] final afonizat.. Acest „zero consonantic“, așa cum sugerează și denumirea, este o marcă pentru absența consoanei care condiționează realizarea vocalică.

Silaba fiziologică (sau acustică) nu corespunde cu cea psihică, fiecare limbă dispunând de un sistem propriu de grupare a sunetelor în silabe. Ca urmare, silaba fonologică variază de la o limbă la alta și în virtutea fonemelor specifice.

Prin structura lor, silabele relevă posibilitățile combinatorii dintre vocale și consoane existente în fiecare limbă. În funcție de poziția acestora, se disting **silabe deschise**, terminate în vocală (de ex. *ca-re*) și **silabe închise**, terminate în consoană sau în semivocală (de ex. *car-te, stai, ard, par-tea* ș.a.).

În mod deosebit, acad. A. Rosetti s-a ocupat de teoria silabei, expunându-și părerile și în cartea *Sur la théorie de la syllabe*, ed. a II-a, Haga, 1963, din care redăm definiția silabei bazată pe tipologia unităților fonice componente: „Definiția silabei se bazează pe distincția dintre vocale și consoane, după cum am arătat anterior, definiție la care s-a raliat și Haugen.

Silaba este, așadar, o combinație minimală de foneme al cărei nucleu este o vocală, precedată sau urmată de o consoană sau de o combinație de consoane. Frecvența folosirii combinațiilor de consoane la începutul sau la finala silabelor permite fixarea locului de diviziune silabică, atunci când aceasta nu este vizibilă imediat.“

Analiza silabei desprinde, ca o unitate ireductibilă, **nucleul** silabei și **marginile** sale. Vocala ocupă centrul, consoanele fiind marginile silabei.

Modificări fonetice condiționate

Caracterizarea și delimitarea sunetelor din lanțul vorbirii cu ajutorul mijloacelor tehnice au confirmat existența fenomenului numit **coarticulare**, termen prin care se definește faptul că articularea unui sunet începe înainte ca articularea sunetului precedent să fi luat sfârșit.

Segmentul fonic complex al comunicării reprezintă o succesiune continuă de vocale și consoane care se influențează reciproc (în mai mare sau mai mică măsură, în funcție de trăsăturile lor pertinente). Astfel, fiecare sunet articulat depinde de locul lui în silabă și de tipologia sunetelor vecine, având un maxim fonic și un minim, interpretat ca un așa-numit **sunet de tranziție**. Acesta nu este un alt sunet, un sunet independent de celelalte două sunete între care este înregistrat, ci este format din modificările survenite la sfârșitul și/sau începutul unui sunet determinat de contextul fonic vecin.

La nivelul acestui **sunet de tranziție**, din cauze multiple (fiziologice, psihologice, ritm al vorbirii etc.) pot să apară sunete noi.

Aceste schimbări pot fi **condiționate** și **accidentale**.

Modificările accidentale presupun transformări spontane care depind de natura sunetului respectiv indiferent de mediul fonic înconjurător (de pildă, dispariția lui [h] inițial de la lat. *homō*, *-inis*).

Modificările condiționate sunt motivate de prezența alăturată sau la distanță a unor sunete care le influențează (și le determină ca tip).

*Schimburile datorate propriu-zis coarticulației sunt numite și **schimbări fonetice combinatorii**.

Influența dintre sunete prin contact direct sau la distanță este evidentă frecvent în cazul **alternanțelor fonetice**, vocalice sau consonantice (de pildă, (vb.) *port* / *poartă*, (adj.) *închis* / *închiși*, (subst.) *măr* / *meri* ș.a.m.d.), alternanțe întâlnite în flexiune și derivare.

Modificările fonetice pot fi urmărite diacronic și/sau sincron. De exemplu, rostirea schimbată a unui sunet la un moment dat (= sincron), dacă se menține în timp, poate fi evaluată apoi și din perspectivă diacronică (fapt reflectat sugestiv de **legile fonetice**).

Ținând seama de valoarea posibilelor schimbări la nivelul limbii, se pot distinge:

- (I) Schimbări care afectează sistemul fonologic al limbii;
- (II) Schimbări care nu modifică sistemul fonologic al limbii.

Fiecare din cele două categorii, la rândul lor, includ modificări cu caracter general sau particular și, respectiv, modificări eliminate în timp și modificări care reprezintă doar variante

în pronunție fără afectarea unităților fonematice propriu-zise (de ex. rostirea palatală, cea labială, velară ș.a.).

*Un factor important în apariția și evaluarea unei schimbări se leagă de **forța** sunetului, dependentă de mai mulți factori, esențiale fiind: poziția sunetului în segmentul fonic al cuvântului și valoarea acestuia în sistemul fonematic (sugerată și de frecvența cu care apare în structura cuvintelor).

Pentru o imagine cât mai elocventă asupra modificărilor întâlnite în limba română, inclusiv din perspectiva evoluției ei, enumerăm și astfel de schimbări, chiar dacă acestea nu funcționează în româna standard-literară de azi:

- **asimilare** (cu varianta **acomodare**)
- **disimilare** (cu varianta **diferențiere**)
- **anticipare**
- **metateză**
- **epenteză**
- **construcție**
- **haplologie**
- **afereză**
- **sincopă**
- **proteză**
- **eliziune**
- **rotacizare**
- **diftongare** (ca **metafonie**)
- **sinereză** (= **sinizeză**)
- **diereză**
- **apocopă**
- **nazalizare** (ca propagare)
- **palatalizare** (și muiere) ș.a.

*O modificare anume, în funcție de particularitățile fonetice ale sunetului implicat, de poziția lui în segment, de condițiile de realizare, efect obținut ș.a., poate avea denumiri diferite (vezi, **asimilare / acomodare, epenteză / anaptixă** ș.a.).

Asimilarea, considerată accident fonetic, este întâlnită frecvent, definirea fenomenului prin care două sunete alăturate sau la mică distanță primesc caracteristici acustico-fiziologice comune sau chiar identice (prin pierderea unor trăsături proprii și adoptarea altora, aparținând sunetului vecin care realizează asimilarea).

Asimilarea poate fi caracterizată în funcție de:

a) natura sunetelor:

- vocalică (ex. *director* > *derector*)
- consonantică (ex. *subsol* > *supsol*)

b) gradul de apropiere sau depărtare a sunetelor:

- în contact (= **organică**) (ex. *subsol* > *supsol*)
- la distanță (= **armonică**) (ex. *bilet* > *belet*)

c) gradul de asimilare:

- totală (ex. *îmmuia* > *îmmuia*)
- parțială (= **acomodare**) (ex. *în+păduri* > *împăduri*)

d) direcția asimilării:

- progresivă (ex. *mulțami* > *mulțumi*)
- regresivă (ex. *înbogăți* > *îmbogăți*)

Disimilarea este un accident fonetic opus asimilării și poate fi caracterizată prin aceleași criterii; prin disimilare, din două sunete asemănătoare, unul pierde din trăsăturile articulatorii comune, devenind diferit de celălalt.

Disimilarea poate fi caracterizată după:

a) natura sunetelor:

- vocalică (ex. *rostogoli* > *răstogoli*)
- consonantică (ex. *mănunt* > *mărunt*)

b) gradul de apropiere sau depărtare a sunetelor:

- în contact (= **diferențiere**) (ex. *ta'tu* > *tac'tu*)
- la distanță (= **armonică**) (ex. *rostogoli* > *răstogoli*)

c) gradul de disimilare:

- totală (sunetul disimilat dispare) (ex. *fereastră* > *fereastă*)
- parțială (sunetul disimilat se modifică, dar nu dispare) (ex. *Grigore* >

Gligore)

d) direcția disimilării:

- progresivă (ex. *fereastră* > *fereastă*)
- regresivă (ex. *printre* > *pintre*)

Metateza, prezentă azi mai ales în vorbirea populară (sau produsă din grabă, din cauza unui tempou prea rapid al vorbirii etc.), constă în schimbarea locului unor sunete în cuvânt (ex. *scluptură* pentru *sculptură*).

Epenteza în româna actuală se întâlnește frecvent în evitarea hiatului (vezi și **sinereza**), de pildă *veseljie*.

Regional, sunt cunoscute intercalările de vocale sau de consoane între două sunete, precum: *sclab* (pentru *slab*), *hirean* (pentru *hrean*). În acest ultim caz, ca și în *optîsprezece* (sau *optisprezece*) fenomenul este numit **anaptixă**.

Apariția unor noi sunete se realizează și prin **proteză** (ex. *(a)luneca*) sau, în poziție finală, prin **epiteză** (ex. *aice(a)*, cu valoare deictică).

Contractia (semnificativă diacronic, de ex. *de+înainte > dinainte*) apare mai ales în vorbirea populară și regională (ex. *coți* pentru *cauți*).

Haplologia, numită și **disimilare silabică totală**, indică eliminarea unei silabe din două silabe identice sau asemănătoare existente într-un cuvânt (ex. *coana* pentru *cucoana*, *eroi-comic* pentru *eroico-comic*).

Eliziunea este un fenomen întâlnit frecvent în cazul joncțiunii dintre prepoziții, forme atone ale pronumelui personal sau auxiliare verbale cu diferite părți de vorbire (articol, verb), fiind marcată grafic prin cratimă (în pronunție neputând fi sesizată ca atare).

Câteva exemple:

cu un > c-un

mă am > m-am

nu are > n-are

nu a plecat > n-a plecat

Diereza este un fenomen care, în diacronie, marchează transformarea unui diftong în hiat (ex. lat. *aŭrum* > rom. *a-ur*), iar astăzi apare mai ales în pronunția substantivelor masculine și neutre când primesc articol sau se atașează desinența de plural (de ex. *hău / hă-ul*, *rău / ră-uri*).

Sinereza, întâlnită frecvent în limba vorbită, marchează eliminarea hiatului, prin transformarea unei vocale (din cele două) în semivocală.

Tendința este evidentă și în pronunția neologismelor care conțin hiat, nefiind însă acceptată de norma literară (de ex. *camionetă* pentru *cami-o-netă*, *cameleon* pentru *came-le-on*).

Nazalizarea (ca **propagare a nazalității**) definește fenomenul prin care apar vibrații nazale și chiar sunete nazale lângă o vocală dintr-un cuvânt care conține o consoană nazală. Simplele vibrații nu modifică practic structura fonică a cuvântului, în timp ce **propagarea** (numită și **anticipare**, din cauza poziției și direcției de manifestare) introduce un nou sunet,

neacceptat de norma literară (de ex. *bulentin* pentru *buletin*, *intinerar* pentru *itinerar*, *indentitate* pentru *identitate*).

Unități suprasegmentale (intensive și extensive)

În realizarea oricărei comunicări se disting unitățile segmentale, ca sunete propriu-zise (vocale, consoane, semivocale) și unități prezente constant în lanțul vorbirii, dar nesensizate în segmentul sonor. Sunt unități care marchează atât cuvântul luat în sine, ca o componentă a enunțului și, implicit, a mesajului, cât și îmbinările de cuvinte în limitele propozițiilor și ale frazelor.

Având în vedere ierarhia unităților sintagmatice care pot contracta relații cu unitățile suprasegmentale, prima treaptă este reprezentată de silabă, ca cea mai mică tranșă fonică care poate primi accent.

În emisia vorbită, receptorul percepe auditiv nu numai sunete ca atare (ca sunete articulate din alcătuirea cuvintelor), ci și anumite modelări ale vocii, timbrului etc. Practic, constituirea sensului transmis prin lanțul vorbit presupune o îmbinare între sunete (ca unități din segment) și unități suprasegmentale. Acestea pot fi **unități intensive** (= **accente**), caracterizând silabe (și cuvintele din care fac parte acestea) și **unități extensive** (= **intonație**) care presupun mai multe silabe (cuvinte și ansambluri de cuvinte).

Accentul în limba română este liber, adică mobil (ceea ce produce în bună măsură nerespectări ale normelor literare, inexistând o regulă unică de aplicat în pronunție).

Pozițiile pe care le poate avea în cuprinsul cuvintelor determină și tipologia accentului în limba română:

- **oxiton** (apare pe ultima silabă, de ex. *noród*, *aragáz*, *perdeá*);
- **paroxiton** (apare pe penultima silabă, de ex. *mâncáre*, *fereástră*, *hărnícíe*);
- **proparoxiton** (apare pe antepenultima silabă, de ex. *lucrásaeră*, *cărțile*, *márgine*);
- apare mai rar, în cuvinte mai lungi, pe a patra sau chiar a cincea silabă (numărată de la sfârșitul cuvântului spre început), de ex. *óptsprezece*.

*Mobilitatea accentului este evidentă chiar și în formele flexionare ale aceluiași cuvânt sau în cadrul familiilor lexicale (de ex. *másă* / *măsúță* / *măsúțele*; *cáld* / *căldúț* / *căldicél*).

În funcție de nivelul la care funcționează cu valoare distinctivă, accentul este:

- fonic (în segment)
- grafic (deosebind omonimele)
- prozodic (= metric)

De asemenea, se poate distinge un **accent lexical** și un **accent sintactic**, iar dacă, avem în vedere natura acestuia, se pot evidenția:

- **accentul de intensitate** (= **dinamic**), ca accent principal/secundar;
- **accentul tonic** (= **muzical**), determinat de numărul vibrațiilor în timp de o secundă;
- **accentul cantitativ**, definit prin durata emisiei sunetului, criteriul fiind unul temporal.

O altă distincție, în limba română, fără valoare funcțională în sine (neasociată cu elemente paraverbale și nonlingvistice) este:

- accent ascuțit (urcarea tonului)
- accent grav (coborârea tonului)
- accent circumflex (urcă și apoi coboară)

Intonația reprezintă o unitate extensivă (acoperind o comunicare care se poate reduce la un cuvânt, ex. *da ?*), dar, în mod obișnuit, vizează un șir de silabe (prin cuvinte, propoziții etc.).

Realitatea actelor lingvistice demonstrează că varietatea semantică a enunțurilor nu numai că este susținută substanțial de posibilitățile oferite de intonație, cu ipostaze foarte diverse în care se recunosc și alte mijloace (de pildă, non-verbale), dar există și o diferență (aproape substanțială) între aspectul oral și cel grafic. Acesta din urmă acoperă doar parțial (și nu deplin nici unde există semne suficiente) ceea ce poate să transmită un mesaj vorbit (prin valorificarea posibilităților para-verbale și non-lingvistice, în variante practic imposibil de inventariat, ținând seama nu numai de multitudinea combinațiilor, ci și de faptul că nici o persoană nu poate să „reproducă” identic în două situații de comunicare, aceleași componente (durată, tempo, inflexiuni ale vocii, privire, gestică ș.a.m.d.).

Enunțurile, ca unitate minimală a vorbirii (ca mesaj articulată) beneficiază de unități ale celor două articulări, de cuvinte îmbinate în virtutea unor reguli specifice, fiecare cuvânt reprezentând un lanț de sunete (= segment fonic complex), adică o **fonie**.

*Există și situații în care enunțul (= fonie) este format numai dintr-un sunet (= segment fonic simplu), de exemplu, forma de persoana a treia singular a verbului *a fi*, *e*.

Intonația, ca variație a tonului în timpul rostirii unui enunț, ca realizare ascendentă sau descendentă, este marcată grafic ca tip: declarativ, interogativ, afectiv, imperativ (și unele combinații ale acestora, recunoscute în corelarea semnelor, de ex. *Chiar așa ?!*).

În general, există o permanentă îmbinare a celor două unități, ceea ce dă posibilitatea transmiterii unor mesaje diferite cu același lanț fonon.

Numită și „melodia vorbirii“, intonația în limba română are acum o adevărată monografie (vezi *DM*), chiar dacă „este o componentă a rostirii pe cât de ușor de realizat (atunci când vorbim) și de perceput (atunci când îi ascultăm pe alții), pe atât de greu de analizat științific și, mai ales, de sugerat în scris“ (*DM*: 9).

Intonația este o componentă fundamentală a comunicării, fiind legată nu numai de unitățile sonore luate în sine, ci și de structurile sintactice (simple sau complexe). Astfel, se și explică o interpretare, conform căreia intonația este o consecință a variațiilor de înălțime a vocii și, o alta, care are în vedere diversitatea factorilor care concură, în final, la constituirea informației dorite (durată, pauze, debit, gesturi etc.).

Reducând la esență definiția intonației, Laurenția Dascălu-Jinga (vezi *DM*: 12) subliniază faptul că intonația reprezintă „variațiile în înălțimea vocii, care îndeplinesc un rol semnificativ la nivelul enunțului“.

Înălțimea vocii este o calitate care depinde de frecvența fundamentală și, implicit, de vibrațiile coardelor vocale.

Este un fapt ușor observabil că același enunț poate cumula mai multe funcții ale intonației.

O simplă întrebare, de felul: *De ce-ai plecat ?!*, în virtutea grafiei și punctuației, relevă o întrebare exclamativă, dar, realizată verbal și percepută auditiv, aceasta exprimă și mirare (= nedumerire), părere de rău, curiozitate, surpriză etc..

Rezumând, intonația contribuie, pe de o parte la constituirea propriu-zisă a enunțurilor (considerată ca **funcție primară**) și la o actualizare a intențiilor de comunicare ale emițătorului, ca **funcție modală** și/sau **expresivă**, ca **funcție secundară**.

Rolul intonației poate fi surprins la nivelul tuturor compartimentelor limbii (fonetic, morfo-sintactic, lexico-semantice), adesea în corelație.

Reflexul varietăților intonaționale în plan grafic presupune un cumul de funcții (ca valori semantice, gramaticale și prozodice), care nu au un corespondent în semnele de punctuație specifice limbii române.

Practic, semne precum: punctul, semnul întrebării, semnul exclamării, paranteza sau punctele de suspensie nu pot satisface nici pe departe cerințele comunicării, ceea ce și explică polisemantismul acestora.

Fluxul sonor al vorbirii (ca transmitere a unui mesaj) include un număr mai mare sau mai mic de enunțuri, ceea ce presupune segmente continue de sunete, dar și **pauze**, întreruperi.

Specifice momentului în care vorbitorul a încheiat mesajul, astfel de **pauze** se întâlnesc și în timpul comunicării, numărul și lungimea lor fiind dependente direct de ceea ce se transmite și de felul în care se transmite un anumit conținut, pentru a corespunde intențiilor celui care comunică și pentru a fi receptate ca atare.

*Lipsa unei corelări între mesajul transmis și modalitățile în care se realizează această transmisie, incluzând aici și pauzele care s-ar impune, produc adesea neînțelegeri ale sensului dorit sau chiar interpretarea total diferită a celor comunicate.

În principiu, pot fi sesizate:

- **pauza finală** care, după cum indică denumirea, marchează încheierea unei comunicări, ceea ce fiziologic înseamnă practic încetarea mișcărilor articulatorii. Pe de altă parte, există și alte „semne“ ale pauzei finale care urmează să se producă: modificarea tonului, respectiv a intonației, dependentă de tipul enunțului ș.a.; astfel, după o serie enunțiativă înainte de pauză se observă o coborâre a tonului, iar în finalul unor enunțuri exclamative și/sau interogative se identifică o intonație de tip ascendent;
- **pauză interioară** care poate avea o durată mai mică sau mai lungă, fiind determinată de o varietate de factori, cu funcții din cele mai diverse: semantice, stilistice, afective și, nu în ultimul rând, lingvistice (de ordin morfo-sintactic).

Corelativul grafic al acestor **pauze**, asemenea situației întâlnite la **intonație** nu pot acoperi practic toate nuanțele realizate în vorbire.

Cu toate acestea, în cazul pauzei, delimitarea dintre pauza mai mică și pauza mai mare, fără alte implicații perturbatoare, este redată mai sugestiv prin: **punct, virgulă, punct și virgulă, pauză, puncte de suspensie** și, bineînțeles, prin oricare semn care marchează finalul unui enunț, fie el interogativ, exclamativ ș.a.m.d.

Fără a constitui propriu-zis un semn, **blancul** dintre cuvinte, care, în primul rând, le delimitează pe acestea, este și un indiciu de pauză, dar numai într-o oarecare măsură.

Se observă, suficient de ușor, că în vorbire pauzele sunt realizate de o persoană în măsura în care acestea îi sunt de folos în transmiterea unui anumit mesaj, în timp ce grafic, blancurile, de pildă, sunt absolut obligatorii pentru „descifrarea“ corectă a unităților lexicale componente. De pildă, o întrebare de felul: *Oare Ana a venit ?*, scrisă astfel, în vorbire se prezintă aproape total diferit: [oarănavenit?]. Nu numai că toate componentele lexicale sunt pronunțate legat, dar se modifică și statutul lor fonetic (chiar și parțial), la care se adaugă și „eliminarea“, din cauza repetării sunetelor identice (finalul vocalic [a] de la *Ana* și auxiliarul verbului *veni*, [a], practic devin un singur [a]).

Consecința legării cuvintelor în fluxul vorbirii nu conduce, uneori, doar la imposibilitatea identificării cuvintelor, mai ales la cei care nu cunosc limba română (sau dispun numai de cunoștințe elementare), dar nu permite nici sesizarea imediată a părților de vorbire și diferențierea necesară de eventualele omonime (ca omofone) cu distribuție lexicală identică în context, de pildă: *e vie* și *o să vie* – un predicat nominal, *e vie* și un predicat verbal, *o să vie*, primul având adjectivul *vie*, iar al doilea fiind exprimat prin verbul *a veni* la un timp viitor (ca variantă populară).

*Deosebirea, cunoscută de altfel, dintre grafie și realizare orală, privind același enunț, se observă mult mai ușor, nu atât în limba maternă, cât mai ales într-o limbă străină.

Și, în acest caz, există diferențe între posibilitatea de a distinge cuvintele dintr-un text scris și cea de a le recunoaște într-o comunicare orală.

Imaginea vizuală susține fundamental departajarea cuvintelor care, în orice limbă, nu se pronunță ca unități izolate, ci ca un flux continuu în care pauzele nu se suprapun cu cele interlexicale în totalitatea lor (existente în textul dat). Cel mai elocvent exemplu îl oferă textele muzicale care beneficiază și de așa-numitele licențe (ca frazare, intonație, accent, pauze etc.).

Sunet – fonem – literă

După 1982, prin introducerea unor litere prezente în dicționare și înainte de acest an (în grafia unor neologisme), alfabetul limbii române este alcătuit din 31 de litere corespunzătoare celor 7 vocale, 22 de consoane și 4 semivocale care reprezintă sistemul fonematic actual.

Corespondența dintre sunete și litere indică faptul că, în momentul de față, există:

- sunete redade printr-o singură literă (a, ă, b, d, e, f, g, h, j, l, m, n, o, p, r, s, ș, t, ț, u, z);
 - sunete redade prin litere diferite (â/î, i/y, c/k/q, v/w);
 - litere care redau un singur sunet (a, ă, b, c*, d, f, g*, h, j, l, m, n, p, r, s, ș, t, ț, v, z)
- *literele „c” și „g” singure redau un singur sunet, dar alături de alte litere redau sunete diferite;
- litere care redau sunete diferite:

„e” redă:

- vocala [e]
- semivocala [ɛ]

○ semivocala [i̯]

○ diftongul [ie]

„i“ redă:

○ vocala [i]

○ semivocala [i̯]

○ asilabical final [i]

„o“ redă:

○ vocala [o]

○ semivocala [o̯]

○ semivocala [u̯]

„u“ redă:

○ vocala [u]

○ semivocala [u̯]

- sunete redade prin grupuri de litere (literele „e”, „i” și „h” având **aici** *valoare diacritică*):

[č] – „ce“ / „ci“

[ğ] – „ge“ / „gi“

[k'] – „che / chi“

[g'] – „ghe / ghi“

- litere care redau grupuri de sunete:

„x“ redă:

○ grupul de consoane [ks]

○ grupul de consoane [gz]

Model pentru exercițiu:

Transcrieți fonetic, analizați din punct de vedere articulatoriu și motivați ortografic cuvântul: coală.

(În cadrul acestui exercițiu se solicită transcrierea fonetică a sunetelor, cu marcarea variantelor (1.), analiza din punct de vedere articulatoriu a sunetelor din care este alcătuit cuvântul (2.) și motivarea ortografică, adică explicarea, cu exemple, a raportului dintre sunet și literă (3.), după modelul –parțial– următor).

1. *coală* [kɔ̃ălă]
2. [k] = consoană propriu-zisă, oclusivă, velară, surdă;
3. a) Sunetul [k] *este redat* prin litera „c”.
- b) Sunetul [k] *mai poate fi redat* prin:
 - litera „k”, ex. *kurd* [kurd];
 - litera „q”, ex. *quasar* [kʷasar].
- c) Litera „c” *mai poate reda*:
 - sunetul [č], urmată de literele cu valoare diacritică „e” sau „i”, ex. *cer* [čer],
circ [čirk].
 - sunetul [kʰ], urmată de literele cu valoare diacritică „h” și „e” sau „i”, ex.
chip [kʰip], *chemare* [kʰemare].
- d) Litera „c” nu are valoare diacritică.